

prenošene od usta do usta. Autor posvećuje jedno poglavlje tom narodnom stvaralaštvu koje je nastavak folklorne tradicije naših naroda. Obnavljaju se pjesme narodnih ustanaka i buna, hajdučke pjesme i internacionalne borbene pjesme. Iz njih se crpila snaga i borbeni duh. Već afirmirani pisci i književnici nisu bili samo prosvjetari i propagandisti nego i aktivni borci i stvaraoci. Književno stvaralaštvo bilo je pristupačno svakome tko se interesirao za ono što se upravo zbiva, za žive još vruće događaje. I pisalo se mnogo, kako se znalo i umjelo, nedovršeno, nesavršeno, ali pisalo se prigodno, za trenutak, za situaciju.

Autor također ukratko analizira neke srpske pisce, književne vrste, prozu, dnevnike, poeziju, a posebna mu je zasluga da sve to pokušava sagledati i osvijetliti u sklopu suvremenih književnih teorija i analiza koje pomalo prodiru i na naš teren. Okarakterizirana kao »pokušaj i skica« od samog autora, ta knjiga nam obećava nastavak koji bi sigurno bio toplo pozdravljen i zaslužen zapažen.

Zlata Knezović

*BRANISLAV J. VRANEŠEVIĆ, Uloga i značaj prvih vršačkih
socijalista u političkom životu Vojvodine (do 1887. godine), Vršac 1974.*

Iako je u naslovu vrsne monografije novosadskog sveučilišnog profesora Branislava J. Vraneševića težište na ulozu i značenju prvaka vršačkog socijalističkog pokreta, ipak ta knjiga prelazi na mnogo mjesta okvir naslovne teme.

U uvodu knjige najprije je dana kritička analiza do sada objelodanjene literature za koju autor ustanovljuje, premda je ta mala vršačka grupa bila značajna, da je o njoj »kao [...] uticajnoj političkoj grupi u našoj ranijoj historiografiji malo [...] većinom uzgred pisano. Najčešće je ta grupa na čelu sa Lazom Nančićem, Jašom Tomićem prikazivana kao egzotična, mladićski obesna družina [...]«. Tek poslijeratna historiografija s vremena na vrijeme nešto dublje prilazi tome problemu, pa tek teza Kalmana Čehaka, Radnički pokret u Banatu 1868—1890, potvrđuje prema mišljenju autora i sve njegove postavke. Dalje se autor zadržava na korištenim izvornim materijalima, koje je u zamjernom broju proučavao i van jugoslavenskog prostora u arhivima Mađarske i Austrije, davši i time vrijedan prilog našoj povijesnoj znanosti.

Dalje slijedi deset poglavlja u kojima je svestrano obrađena i ekonomsko-društvena struktura i političko stanje ne samo u Vojvodini i Vršcu nego i na teritoriju tadašnje Ugarske s kojom je upravo Vojvodina bila i te kako usko povezana i u državnopravnom i u ekonomskom pogledu. Autor je u prvom poglavlju dao preglednu analizu stanja u vrijeme Bachovog apsolutizma. Saznajemo da je taj sistem isto tako politički ugnjetavao vojvodanske Srbe kao i naš narod na teritoriju Hrvatske. Ekonomski, doduše, Bachov sistem ponešto potpomaže dalji napredak, a tu komponentu zapažamo i u Hrvatskoj. Taj politički poredak ukinuo je u Vojvodini u prvom redu »carine između Austrije i Ugarske (1851)« a posebnu pažnju poklanja »poljoprivredi, glavnom zani-

manju stanovništva Vojvodine«, odnosno tada novostvorenog vojvodstva. Riječ je ubrzo i o počecima radničkog pokreta u Vojvodini za koji autor s pravom ustanovljuje: »Na postanak radničke klase, radničkog i socijalističkog pokreta u Vojvodini i organizovanje radnika kao i na razvitak njihove društveno-političke svesti uticali su: specifičan razvitak kapitalizma u Vojvodini (prvenstveno u poljoprivredi), društvena struktura Vojvodine, teški životni i radni uslovi trudbeničkih masa šibanih gladu i ekonomskim krizama, politički položaj Vojvodine, delovanje prve internacionale i politički uticaji radničkog i socijalističkog pokreta Ugarske, Austrije, Srbije i Nemačke.« S obzirom na poljoprivrednu specifičnost vojvođanskog prostora treba naglasiti da će vojvođanski proletarizirani seljak i u daljnjim desetljećima odigrati jednu od značajnijih uloga unutar vojvođanskog radničkog pokreta. Autor zatim iznosi podatke da se malobrojni vojvođanski radnici i napredniji obrtnici povezuju najprije s radničkim organizacijama Beča i Pešte, kao što je bilo i u Hrvatskoj na čelu sa Zagrebom koji tendira više ka Beču, dok je Osijek od prvih godina formiranja svog radničkog društva, tj. od 1867, bio, kao što je poznato, usmjeren više prema Pešti.

U daljnjim poglavljima težište je Vraneševićevog rada na pojavi prvih socijalističkih organizacija u Vršcu. Autor najprije analizira tadašnje ekonomsko stanje i kulturne prilike u Vršcu, jer su i one vidno utjecale na formiranje prvih malih socijalističkih grupa. Vršac je, prema mišljenju autora, bio jedno od najnaprednijih mjesta ne samo u Vojvodini nego i u čitavoj Ugarskoj, a bio je uz to i prilično važan privredni centar s nekoliko tvornica i s podosta velikim brojem obrtnika. U tome gradu rodili su se Laza Nančić i Jaša Tomić, značajni rukovodioci socijalističkog pokreta. Nančić je »sa svojim najbližim drugovima, još kao đak gimnazije 1869. godine, osnovao omladinsko društvo sa prkosnim, boemskim nazivom 'bezpoševci', tj. oni koji ne nose 'poše'-kravate, koje su u ono doba bile simbol malograđanštine«. Ta mala, naoko bezazlena, omladinska organizacija postala je s vremenom ipak zazorna i tadašnjim političkim vlastima, pa je njene sastanke dosta redovito pratila i vršačka policija. Veliki preokret izazvao je i u toj grupi dolazak Svetozara Markovića u Vršac godine 1871. Tada je u Vršcu organizirana velika skupština na kojoj je Marković održao govor, koji se duboko dojmio i prisutnih omladinaca. Markovićeve su ideje »naročito duboko« djelovale na Nančića, koji se i za »vreme pohađanja više gimnazije u Vašarhelju (od 1866–1874) kretao u radničkim krugovima i poblizje se upoznao sa idejama socijalizma«. Nančić je nakon toga sve aktivniji, pa je i jedan od organizatora prvoga radničkog zbora u Vršcu, u srpnju 1874, na kome i istupa kao govornik »objašnjavajući u duhu tadanjeg socijalističkog programa: šta je opšte i izborno pravo?« U toku 1874. Nančić odlazi u Beč gdje studira medicinu, ali je i dalje povezan s bečkim socijalistima a surađuje i u suvremenoj socijalističkoj evropskoj štampi. Godine 1875. dolazi na zbor vršačkih radnika, iste godine upoznaje u Beču Svetozara Markovića, od koga se nije odvajao za vrijeme njegova boravka. Marković je u Beču tražio lijek protiv svoje pogubne bolesti. No kako je Marković još iste godine umro, upravo je Nančić u poznatom socijalističkom listu *Volkstaat* napisao nekrolog u kome je rekao i ovo: »Težak udar zadesio je srpsku socijalnu demokratiju. Najkarakterniji i najzaslužniji srpski socijalista Svetozar Marković nije više živ [...]. Život mu beše borba sa predstavnicima današnjeg poretka. Zato zaslužuje da mu kliknemo: Proletarijat te u srcu nosi.« Uz Nančića veoma je aktivan i Jaša Tomić, koji je gimnaziju pohađao u Kečkemetu, kamo je, iako

mlad, stigao već pun socijalističkih ideja. »O tome svedoče brojna njegova pisma koja je iz Kečkemeta, Vršca i Beča, upućivao u Novi Sad ili Veliki Bečkerek intimnom svome drugu Paji-Pavlu Aršinovu.« I Nančić i Tomić živo su zainteresirani za bosansko-hercegovački ustanak, Tomić ga je čak smatrao i nekim početkom jedne »socijalne revolucije«, te i analizira ustanak s toga gledišta. Usporedno i Tomić i Nančić organiziraju vršačku naprednu omladinu i to »na bazi istovetnosti političkih i omladinskih ideja i odanosti socijalističkoj misli, ova grupa je dobila u javnosti naziv Vršački socijalisti. Sačinjavali su tu grupu pored Laze Nančića i Jaše Tomića, Kosta Lera, Stevan i Branko Tokin, Kosta Gavrilović i Laza Vezenković«. Među njima je jedna od zanimljivijih ličnosti, Kosta Lera, o čijem radu i djelovanju Vranešević navodi mnogo novih i veoma zanimljivih podataka. Vranešević iznosi na vidjelo i neke nesuglasice između grupe vršačkih socijalista i njemačke socijalne demokracije. Riječ je o stavu njemačke socijalne demokracije spram bosansko-hercegovačkog ustanka koja je smatrala »da su ustanak izazvale ruske rublje, prosute po Bosni i Hercegovini«, protiv čega su se s pravom bunili ne samo vršački nego i ostali socijalisti na Balkanu. Usprkos tome razmimoilaženju, vršački socijalisti su ipak ostali i dalje vjerni »socijalizmu«. Neobično je aktivan i Jaša Tomić, koji je sudjelovao i u srpsko-turskom ratu i o njemu napisao i veću brošuru, surađujući uz to i u novopokrenutom naprednom listu *Straža*.

U slijedećem poglavlju obrađeno je opće ekonomsko i društveno stanje u Ugarskoj i Vojvodini do 90-ih godina 19. stoljeća, uz daljnji razvoj radničkog pokreta. Autor zatim opisuje daljnji rad i djelovanje Laze Nančića i »udaljavanje Jaše Tomića od socijalizma«. Težište je sada na vrhunskoj Nančićevoj aktivnosti, njegovim stavovima prema Marxu, specifičnostima radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama, o odnosu socijalne demokracije prema nacionalnom pitanju itd.

Autor, na kraju, s pravom zaključuje da je politička »uloga vršačkih socijalista bila [...] upravo u tome što su u periodu 1871—1881 godine socijalističku ideju ne samo prihvatili, nego je preneli u redove nove omladine i znatno proširili broj pristalica socijalističke misli«. Otpadništvo Jaše Tomića slabi ne samo vršački nego i vojvodanski napredni pokret, koji će tek 90-ih godina opet postepeno ući u svoju novu borbenu fazu.

Na kraju svoga opsežnog i svestrano dokumentiranog rada Vranešević je objelodanio popis izvornog materijala i literature (str. 401—426), završavajući sažecima na ruskom i njemačkom jeziku nakon kojih slijedi kazalo imena i popis kratica.

Knjiga Branislava Vraneševića je i bogato ilustrirana, tako da u svakome pogledu predstavlja značajan korak naprijed naše povijesne literature koja se bavi počecima radničkog pokreta u jugoslavenskim zemljama.

Miroslava Despot